

1-TOM, 12-SON
PAXTA TOLASINING HVI TIZIMIDA OLINGAN QIYMATLARI VA
STANDAT KO'RSATKICHLARI TAHLILI

¹U.N.Yusupalieva, ²N.A.Sadikova

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

¹PhD, dotsent, ² Stajor tadqiqotchi

Annotatsiya. Maqolada paxta tolasining HVI ko'rsatkichlari va standart ko'rsatkichlari tahlili keltirilgan bo'lib, bu ko'rsatkichlarning qanday aniqlanishi bayon qilingan.

Respublikamizning to'qimachilik sanoati asosan paxta tolasiga asoslangan bo'lib, paxta tolasidan turli asortimentdagi ip va tayyor mahsulotlar tayyorlanadi. USDA tasnifi bo'yicha paxta tolasini rangi va pishib yetilganligi bo'yicha navi – sinalayotgan na'muna paxta tolasining tashqi ko'rinishi bo'yicha kompyuter xotirasiga olingan standart ko'rsatkichlarga taqqoslash orqali aniqlanadi.

1993-yilda o'sha vaqtdagi mavjud me'yoriy hujjat GOST 3279-76 o'rniga O'zDSt 604:2016 qabul qilinishi respublikamizda yetishtirilayotgan paxta tolasini ichki bozorda foydalanuvchi korxonalar va sobiq ittifoq davlatlariga sotish uchun paxta tolasining sifat ko'rsatkichlarini belgilovchi asosiy me'yoriy hujjat bo'lib xizmat qildi.

Aksariyat paxta yetishtiruvchi va tolasini qayta ishlovchi sobiq ittifoq davlatlari (Rossiya, Azarbayjon va Turkmanistondan tashqari) 1995 yildan O'zDSt 604:93 (GOST 3279-95) ni xalqaro standart sifatida qabul qildilar. Tojikistonda paxta tolasiga bir vaqtda ikki standart CT PT ДСХ США 1079-2007 va O'zDSt 604:93 (GOST 3279-95) qo'llanilishi natijasida korxonalarda mahalliy seleksion navlardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelayotgani ta'kidlangan.[1]

Bugungi kunda paxta tolasining sifat ko'rsatkichlarini aniqlash respublikamizda O'zDSt 604:2016 standartiga asosan baholanadi. Ushbu hujjat bozor munosabatlarini inobatga olgan holda, jahondagi paxta birjalarida qabul qilingan me'yor va talablarni qondira oladi. Shunga qaramasdan bugungi kunda jahon paxta birjalarining talabi oshib bormoqda.

Bugungi kunda respublikamizda paxta tolasining tashqi ko'rinishi va rangini aniqlashda O'zDSt 629-2001 standartiga asosan baholanadi. [2]. O'rta tolali Upland turidagi paxta narxini shakllantirish va o'zaro hisob-kitobda quyidagi ko'rsatkichlar O'zDSt 604-2016 ga asoslanib qabul qilinadi:

- Shtapel uzunlik 1-1/16 dyum (kod34), paxta tolasining texnik shartlariga ko'ra, 32mm (5 tip) ga mos keladi;

1-TOM, 12-SON

- Mikroneyr ko'rsatkichi $3,5 \div 4,9$ oraliqda;
- Solishtirma uzish kuchi esa $23,5 \div 28,4$ sN/teks atrofida.

Asosiy ko'rsatkichlar (shtapel uzunlik, chiziqiy zichlik, solishtirma uzish kuchi) ga qarab, paxta tolalari to'qqizta tipga: 1a, 1b, 1,2,3,4,5,6,7 bo'linadi. Har bir paxta tolasining tipi uning rangi va pishib yetilganligiga qarab, standart namunalarga solishtirgan holda beshta navga (I, II, III, IV, V) bo'linadi. Bundan tashqari paxta tolasidagi begona aralashma va chiqindi miqdoriga qarab: oliy, o'rta, oddiy va iflos kabi sinflarga bo'linadi. Shuningdek, standart O'DSt 604:2016 da paxta tolasini eksport qilishda (yoki tola sotuvchi va sotib oluvchining o'zaro kelishuviga asosan) yuqoridagi paxta tolasini sifat ko'rsatkichlari o'rniga, paxta tolasini sifat ko'rsatkichlari xalqaro standartlarga asoslangan yoki HVI o'lchash tizimidan foydalanishga ruxsat etiladi [3].

O'zbekistonda paxta tolasini sertifikatlash va sifat ko'rsatkichlarini aniqlash uchun SITC (HVI) usuli qo'llaniladi. Uster HVI tizimida aniqlangan paxta tolasining sifat ko'rsatkichlari O'zDST 604:2016 va O'zDST 3295:2018 davlat standartlariga muvofiq majburiy ko'rsatkichlar va etalon ko'rsatkichlar sifatida qabul qilinadi. Biroq, o'zbek paxta tolasini HVI tizimining rangi va aralashmalar moduli bilan belgilanadigan rang darajasiga (Amerika universal standartiga muvofiq rang) kirmaydi. Buning sababi, Nickerson va Hunter jadvallari asosida HVI ga USDA tog' paxtasining faqat Rd va +b qiymatlari birlashtirilgan. 1930-yillarda USDA instrumental ranglar jadvalini ishlab chiqishni boshladi. Keyin paxta tolasini navlari tasnifiga ikkita parametr kiritilgan: yorqinlikni aks ettirish (Rd) va sarg'ish (+b). Yorqinlik darajasi (Rd) namunaning qanchalik yorqin yoki xiraligini, sarg'ishlik (+b) rang pigmentatsiyasi darajasini ko'rsatadi. Paxta tolasining rangi ikki filtrli kolorimetr yordamida instrumental usulda aniqlandi. Ushbu ob'ektiv usul Nickerson va Hunter tomonidan 1940-yillarning boshlarida USDA paxta sifat standartlarini sinab ko'rish uchun ishlab chiqilgan.[4;5].

Standart ko'rsatkichlari va HVI uskunasi olingan ko'rsatkichlaridan farqi shundaki, Standart bu belgilangan me'yor, unda xomashyoning normal ko'rsatkichlari keltirilgan, HVI da esa xomashyoning sifat ko'rsatkichlari o'lchanadi va ko'rsatkichlar standart ko'rsatkichlari bilan solishtirilib, qaysi sifat kategoriyasiga to'g'ri kelishi aniqlanadi va xomashyo sifat ko'rsatkichlari tahlil qilinadi.

1-TOM, 12-SON

Adabiyotlar:

1. O'zDSt 3295:2018 "Пахта толаси. Пахта толасини классификациялаш асбоблари ёрдамида физик-механик хусусиятларини ўлчаш учун стандарт синаш усуллари", Тошкент, 2018 йил.
2. "Разработка Национальной диаграммы света отечественных сортов хлопчатника" илмий-тадқиқот ҳисоботи. Максудов Э.Т, Гуляев Р.А, Тошкент, 2006 йил
3. Пахтани дастлабки ишлаш бўйича қўлланма. "Пахтасаноат илмий маркази" АЖ, Nodirabegim nashriyoti, Тошкент 2019 йил
4. Юсупалиева У.Н., Садикова Н. Пахта толасининг ранг кўрсаткичларини ип хоссаларига таъсири тадқиқоти. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3/ Issue 9 / 2022.
5. Yusupaliyeva U.N., Yuldashev N.N. Color quality control in the production of cotton fiber. European chemical bulletin 2022,11(4).

